

KRÓNIKA

A VÁDLOTT ELŐKERÜLT

A budapesti Európa Könyvkiadó negyvenegy évvel Franz Kafka halála után kiadta a prágai—osztrák író *A kastély* című regényét. Ez Kafka második könyve magyar nyelven. (Az első még az ötvenes évek közepén jelent meg, *Az ítélet* címmel, s az író novelláit tartalmazta. Azután, másfél évvel ezelőtt, a *Nagyvilág* című világirodalmi folyóirat közölte *A pert*.)

Mi az oka, hogy a néhány évtizede világhírré szert tett író csak ilyen szórványosan s főleg nagy késéssel jut a magyar olvasókhoz? Az *Élet és Irodalomban* Lázár István így veti fel a kérdést:

Franz Kafka életművével majdnem úgy járt a magyar olvasó, mint K., a földmérő, a kastéllyal. Ott éltünk a közéletben, véltük, hogy közünk van hozzá, állandóan emlegettek körülöttünk, heves érdeklődéssel próbáltuk megoldani a titkát, igyekeztünk kapuin belül kerülni: de csak küldöncökkel találkoztunk, akik azt mondták: üzenetet hoznak; ám ellenőrizni se tudtuk, hogy valóban onnan valók, hitelesek-e az üzenetek. A Kafka-perben kavarogtak akták és tanúk, csak a vádlott nem volt sehol.

A Kafka-műről s hatásáról ekképp vélekedik a cikkíró: Időszerűségét az adja, hogy magyarázatok és félremagyarázások szövevényén átnyújtva, vagy szerencsésebb esetben ezeket elkerülve, vagy egyidőben ezek találkoznak, Kafkával; az igazi Kafkával, ahogy műveiben megörökítette magát. Ítéljünk róla bárhogy, misztifikáló istenítések és vádaskodások után e szembesítésnek meg kellett már történnie. S most láthatjuk: a várakozás olykor izgalmasabb, „veszélyesebb” volt, s hogy a „tilos” csalóka varázsa elszórt, *A kastély* megjelenésének napja nem vált szellemi életünk valamiféle különleges világnapjává — egy volt csak a szokott, tartalmas hétköznapok közül.

A kastélyt Rónay György költő, műfordító ültette át magyar nyelvre. Munkájáról így ír Lázár István:

Rónay György fordítása példás. Mindvégig győzi erővel és hajlékonysággal Kafka szuggesztív, bonyolult, de tömör, főlős szavakat nem tűrő stílusát, szigorú logikája gondolatfűzését, a leírások plaszticitását, s a kafkai írásművészet csúcseit, a remekül kidolgozott vitákat, melyekben úgy ütköznek-birkóznak a gondolatok, hogy követésük-elemzésük szellemi tornának sem utolsó.

Az *Élet és Irodalom*-ban megjelent írás, tudomásunk szerint, az első reagálás *A kastély* magyar kiadására, s mint látjuk, érdekes megállapításokat tartalmaz, melyek adalékként is szolgálhatnak az ottani irodalmi és kulturális helyzet megvilágításához. Mindentől eltekintve a magyar olvasóközönségnek bizonyosan nagy élménye lesz a regény, s ezek után remélhetőleg nem késik soká a többi Kafka-mű kiadása magyar nyelven.

MILJKOVIĆRÓL, DAVIČÓRÓL, A KRITIKÁRÓL...

Az év elején jelent meg Petar Džadžić monográfiája Branko Miljkovićról, a néhány évvel ezelőtt tragikusan elhunyt költőről. Džadžić nyilatkozott a belgrádi *Politika* munkatársának új könyvéről és az irodalom néhány kérdéséről.

A belgrádi napilap munkatársának arra a kérdésére, mi ihlette a monográfia megírására, Džadžić ezt felelte:

— Branko Miljković egyike háború utáni irodalmunk legjelentősebb alakjainak... Élete tragikusan végződött, s én meg akartam emlékezni az emberről, de még inkább fel akartam mutatni költészetének nagy értékeit.

A február végén odaitélt NIN-díjjal kapcsolatosan (Oskar Davičo kapta *Tajne* című regényéért) ezeket mondta Džadžić:

— Kétségtelen, hogy a múlt évi termésből Oskar Davičo műve magasan a többi fölé emelkedik, s megérdemli, hogy a győzelmi emelvényre kerüljön. Mi több, véleményem szerint a *Tajne* Davičo legjobb prózai műve.

A mai jugoszláv kritikáról így nyilatkozott:

— Azt hiszem, hogy mai kritikánk legfőbb tulajdonsága a konformizmus. Ha az irodalmi kritika teljesíteni akarja feladatát, az afirmáció és a negáció szelleméből kell merítenie... A kritikának meg kell szabadulnia a csoportok szenvedélyeitől és az érdekszövetségekhez való tartozástól... Az ötvenes évek nagy ellentétei után a kritika a nyugodt, igazságos és kimért értéktételeknek szentelheti magát, elválaszthatja az értékeket az értéktelentől; az a benyomásom, hogy a kritika ezt a feladatát nem végzi elég hatásosan — állapította meg Petar Džadžić.

AZ ÍRÓK HELYZETE

Múlt számunkban, a *NIN*-ben megjelent cikk nyomán írtunk néhány fiatal jugoszláv festő életkörülményeiről, munkafeltételeiről. Most alkalmunk van, hogy — Bruno Popo-

vióának a zágrábi *Telegramban* megjelent cikke alapján — a jugoszláv írók helyzetéről is mondjunk néhány szót.

Íróinknak mind kevesebb idejük van az alkotásra, mondja Bruno Popović, különösen olyan művek írására, melyekhez sok szabad idő, hosszabb értelem, több évi munka szükséges. Mivel ez alatt az idő alatt is élnie kell, az írónak valamilyen állást kell vállalnia, úgyhogy az írás melléktölg-lalkozássá válik.

A szerzői jogdíjakkal kapcsolatosan Popović elmondja, hogy egy-egy kötet próza szerzőjének havi 18—20 ezer dinár jövedelmet hoz, a honoráriumok mostani színvonala mellett. (A verskötetek még ennél is kevesebbet.) Ilyen összegből a jelenlegi körülmények között nem lehet megélni, így az írás csupán hétévi időöltés lesz.

Az írók a mi társadalmunkban nem kérnek kiváltságokat, hangsúlyozza Popović. Viszont jogosan megkövetelik, hogy a társadalom megfelelőképpen viszonzozza azt, amit ők a társadalomnak adnak.

CENZÚRA KIÉHEZTETÉSEL

Luis Garcia Berlanga, a legjobb spanyol filmrendezők egyike, „A hóhér” és más értékes filmek alkotója, Párizsban nyilatkozott a francia újságíróknak.

— Spanyolországban nagyon nehéz filmet csinálni — mondotta. — Film alatt természetesen olyan alkotást értek, amely híven tükrözi a rendező egyéniségét, törekvéseit. A spanyol film helyzete arra kényszerít bennünket, hogy kis költségvetéssel dolgozzunk, de nagy közönségnek. Sőt, a spanyol nagyközönségnek. Filmjeinknek ugyanis külföldön nincs keletjük, még Dél-Amerikában sem, ahol sokkal kapósab-bak az olaszok sikamlós filmjei vagy az új európai film intellektuális próbálkozásai.

— Bronston megjelenéséig még csak ment valahogy a dolog — folytatta Berlanga. — Az amerikai gyártási mód-szerek bevezetésével azonban tarthatatlanná vált a helyzet. A statisztika, aki az amerikai munkadíjak bevezetése előtt napi hatvan pezetát kapott, most háromszázat kér. Leg-utóbbi filmem: „A hóhér”, 1963-ban 12 millióba került, míg az „Isten hozta, Mansall úr”, amelyet 1951-ben felvételez-tem, csak másfél millióba, vagyis nyolcszor kevesebbe. Per-sze az ember a pénzügyi problémákat valahogy mindig meg-oldja: prémiumokkal, szubvencióval, koprodukcióval stb. A rendező munkáját azonban megbénítja a cenzúra.

A Bunuel alibi

A spanyol cenzúra a legönkényesebb a világon. Sohasem lehet kiszámítani, mit akar, mit tesz. Egyik filmemben például, a „Las jueves milagróban” a vallás iparosításáról, a csodákkal kapcsolatos idegenforgalomról akartam beszélni. A film első részében egy isten háta mögötti falut mutatok be. A helyi hatóságok a polgármesterrel együttműködve el-

határozzák, hogy „csodá.” tesznek. Megparancsolják hát a falu bolondjának, mondja, hogy minden csütörtökön jelenést lát. A nép csődülni kezd a faluba... A film második részében megalkuvóbb voltam. Egy isten küldötte irreális alakot ábrázoltam. S mi történt? Harminc helyen vágták meg a jelenetet. A film, amely eredetileg két óráig tartott volna, a cenzúra beavatkozása után 1 óra 17 percre rövidült!

— Ráadásul 1963 óta új film-törvénykönyv jelent meg, amely tovább korlátozza a feldolgozható témaköröket. Az államfő elleni támadás, az öngyilkosság, a házasságtörés például tilos terület. Egy amerikai filmben egy férfinak felesége és szeretője van. A cenzúra beavatkozása után egyik nő a húga, a másik a menyasszonya lett. Se füle, se farka az egésznek. Többé senki sem tudja, mit keres a főszereplő hol a húga, hol pedig a menyasszonya ágyában.

— A cenzurabizottságnak még a felvételek kezdete előtt egy minden részletre kiterjedő forgatókönyvet kell benyújtani. „A hóhérra!” valahogy szerencsém volt, s kezdetben nem is volt semmi baj. A hóhér gyakori témája a spanyol művészetnek. A sevillai hóhérról például jó néhány színmű szól, Goya gyakran festette meg a hóhér alakját. Forgatókönyvemet tehát a hagyomány folytatásának tekintették, s csak néhány apróságot kellett módosítanom. A kellemetlenségek akkor kezdődtek, amikor a film elkészült. A cenzúra egyáltalán nem volt elragadta. Mivel azonban a film jelölve volt a velencei fesztiválra s a másolatot sürgősen el kellett küldeni, csak három vágásra volt idejük. Spanyolország olaszországi nagykövete a szemle után kommunizmussal vádolt, s mozgósította ellenem a belügyminisztert. Amikor aztán a film visszakerült Madridba, úgy összeszabdalták, hogy a spanyoi változathól nem lehet tudni, hogy a szerszámosládával jövő-menő ember hóhér-e vagy vízvezétkészrelő.

— Hasonló dolog történt a „Viridianával” is, amelyet Bardemmel és Domingo Dominguinál együtt én gyártottam. Először azért hunytak szemet a „Viridiana” előtt, mert a felsőbbség úgy gondolta, a film csapnivaló, s Cannes-ban úgyszólván kudarcot vallunk vele. Ezenkívül Bunuel jelenléte Spanyolországban tekintély kérdése is volt a kormány számára, a külföld felé pedig bizonyos fokú liberalizálódás jele. Mégsem volt szerencsénk: A film cannes-i sikere megijesztette a kormányt, s „illegális filmkivitel” címén vádat emelt ellentünk.

Az ember kénytelen csinálni

— A vallás elleni támadás mégis kevesebb veszedelem jár, mint a hadsereg bírálata. Pense a művészet mindig megtalálja a módját, hogy a zsarnokság fölé kerekedjen. Csakhogy ehhez rengeteg agyafúrt cselfogásra van szükség, s a célszócokra épített filmnek nagy nehézségekkel kell megküzdenie. A néző nem mindig ismeri fel a szimbólum értelmét. És az alkalmazkodás a cenzúrához nagyon kimerítő valami. És az ember mindig veszít valamit szabadságából.

— Már az is nagyon kínos, hogy ilyen körülmények között kell dolgozni. Ezenfelül azonban még helyi cenzúra is van. A kerület parancsnokló tábornokának és a püspöknek joga van beavatkozásra, kivágásra, sőt a film betiltására.

— Ilyen gazdasági és politikai körülmények között aztán nagyon nehéz végigküzdeni a harcot. Del Amo, aki a spanyol polgárháború alatt a köztársaságiak oldalán készített dokumentumfilmeket, jelenleg Joselito-féle filmekkel bajlódik. Vajda is fércmunkákra pazarolja képességeit. Mások szabványos forgatókönyvek gyártásával bíbelődnek, csak azért, mert producenseinknek csak vásári mutatvány kell, s a Sarita Montiel-féle iber „csillagokban” látjuk a sikker egyetlen biztosítékát. Az ilyenfajta filmek Spanyolországban nagyon kelendőek, s Dél-Amerikában is csak ezeket lehet eladni.

Borúlátó vagyok

— Ezeket a népieskedő filmeket kívül minden film kalandos vállalkozás. Pedig filmiparunk nincs híján a tehetséges embereknek. Nem Bunuelről beszélek, aki egymaga is intézménynek számít, de akinek, Carlos Saurát kivéve, semmilyen befolyása sincs a spanyol filmre. Bardemra sem hivatkozok. Most, amikor hírneve már túljutott a határon, filmjei iránt már nem olyan nagy az érdeklődés, s legújabb munkáját, „Az önműködő zongorát” meglehetősen lanyha érdeklődéssel várják.

— A spanyol film igazi tehetségei az új nemzedék. Polgári családból származó fiatal műszaki emberek között kell keresni. Jó részük az állami filmiskola végzett növendékei. Francisco Regueiro és Manuel Summers a maguk módján ugyancsak műszakiak. Szerencsére valamennyien lelkes hívei a filmnek. Antonioni lenyűgöző hatása után mintha Visconti és Zurlini felé fordulnának. Jelenlegi bálványuk Joseph Losey.

— Én azonban borúlátó vagyok. Attól tartok, hogy ezek a fiatal rendezők is behódolásra kényszerülnek. A hagyományok nálunk, spanyoloknál nagyon erősek, s első filmjeink szükségképpen mindig próbálkozások. Legalább egy-két filmre van szükség ahhoz, hogy a spanyol filmember tehetsége igazán kibontakozhasson. Addig azonban...

— Nekem szerencsém van. Olyan az anyagi helyzetem, hogy nem vagyok kénytelen egyik filmet a másik után fabrikálni. Ha azonban arra gondolok, hogy általában két év kell hozzá, hogy az ember egy forgatókönyvet elfogadjasson, megértem, milyen nehéz kibújni a rendszer rabsága alól, ha az embert anyagi körülményei kényszerítik, hogy dolgozzon. Attól tartok tehát, hogy ezek a fiatalok kénytelenek lesznek engedni, s lassan-lassan a televízióhoz átállni, hogy meneküljenek a Joselito-féle robot elől. Az ember, ha éhes, nem lehet egész életében lázadó.

— Persze ez sem megoldás. Az állam nyomása a képrádióra még nagyobb, mint a filmre. Menekvés tehát nincs. Borúlátásomat még csak fokozza, hogy az új filmtörvény még nehezebbé teszi az amúgy is siralmas helyzetet — fejezte be nyilatkozatát Berlanga.

TIZENÖT FIATAL ÍRÓ

A Cahiers de l'Herne kiadásában hamarosan megjelenik az új európai irodalom (regény, tanulmány, költészet) antológiájának szótára. Életrajzi adatokkal, fényképekkel, könyvismertetéssel és szövegkivonatokkal tizenöt fiatal író képvisel minden országot. Végül az írók nevének és műveinek felsorolása következik.

Hogy kik azok a fiatal európai írók, akiket az antológia be fog mutatni, egyelőre nem lehet tudni. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a tizenöt fiatal között Le Clézio és Sollers, a két legnevesebb fiatal francia író is ott lesz.

Az antológiát különben minden évben felújítják, és egyidejűleg francia, német és olasz nyelven adják ki.

A GÉPEK DÉMONI BÜVÖLETE

André Breton még a múlt év novemberében „Ezért a pénzért” címmel beharangozót írt a párizsi Sillbermann kiállítás elé. A *Nouvel Observateur* szerkesztősége ezzel kapcsolatban egész sereg kérdést intézett a szürrealizmus pápájához.

Breton most egy német festő, Konrad Klapheck párizsi kiállításának megnyitása alkalmából írt cikket. Klapheck 1935-ben született Düsseldorfban, és arról ismeretes, hogy kizárólag gépeket fest Pop-Art-stílusban. Breton ezúttal is emlékeztetett a gépek és gépelemek jelenlétére Picabia, Duchamps, Dominguez és más dadaista és szürrealista festők alkotásaiban, továbbá megemlíti az Apollinaire ünnepeit „szépséges írómáchinekat” és Descartes La Mettrie által magasztalt „gépállatait”.

„Ha tetszik, ha nem — írja Breton —, de amíg a világ sorát a műszaki haladás büvölete irányítja, a géptől nem várhatjuk, hogy lemondjon démoni tetszelgéséről.”

NIKOSZ ATHANASZIADISZ, A GÖRÖG IRODALOM ÚJ REMÉNYSÉGE

Görögországban a kétezres példányszám már könyvsiker. A háromezres meglehetősen ritka. Nikosz Athanasziadis írói sikere tehát kivételesnek tekinthető, hiszen *Az emberin túl* című regénye (Athén, 1957) háromezres példányban kelt el.

A könyvet most Párizsban is kiadták Jacques Lacarrièrenek, Prevelakisz és Papatakisz áttüktetőjének fordításában.

Athanasziadis maga mesélte egy francia újságírónak, hogy éppen gyengélkedett, amikor váratlanul megszólalt a telefon. Egyedül volt. Felesége és gyermekei moziba mentek. Magában szitkozódva vette fel a kagylót. Lacarrière beszélt Párizsból. Lelkendezve mondta el, mennyire tetszik neki a könyv, és közölte, hogy le akarja fordítani. Athana-

sziadisz azt hitte, felszökött a láza vagy álmodik. — Úgy látszik, betegebb vagyok, mint hittem — gondolta magában.

Ma már tudja, hogy a francia kiadás — valóság. Hírneve nőttön nő, s a siker most már biztosra vehető. Minden eshetősége megvan, hogy egy Kazantzakisz szabású íróvá fejlődjék.

De miről szól a könyv?

Egy többé-kevésbé képzeletbeli, keleti országban az emberek gyűjtőtáborra emlékeztető körülmények között, szinte állati sorban élnek. A földeken, gyárakban, bányákban robotolnak, míncs igazi otthonuk, parancs szerint az egyik munkahelyről a másikra vándorolnak, s ha nősek is, családi állapotuk s helyzetük akkor sem állandó jellegű. Asszonyaik, akik ugyancsak dolgoznak és a háztartás gondja is rájuk hárul, még az örök durva ösztöneinek is kénytelenek engedni. A nyomaszó, lidércező állapotba szörnyű, elrettentően kegyetlen jelenetek robbannak, s még borzalmasabbá teszik a végtelennek tűnő, komor, s mind sötétebb éjszakába torkolló reménytelenséget, amelyet egy mind erősebb, kétségbeejtőbb rikoltozás, borzalmas jajongás szakít meg: „Az isten meghalt, s most az embert is meggyilkolják”.

Hogyan szánta el magát Athanasziadisz, a jómódú, békés családi életet élő bankár ennyi borzalom megírására?

— Mindig is éltek bennem tájak, amelyeket sohasem láttam, emberek, akiket sohasem ismertem — de akiket szerettem volna megismerni —, könnyek, amelyekről sejtettem, hogy hullanak. Mindezt meg kellett írnom. Kellott. Kénytelen voltam. El akartam mondani, hogy az ember szenved. Persze előtte is elmondták már, talán jobban is, mint én. Mégis, nekem is el kellett mondanom. Jól tudjuk, hogy az ember nem szabad. És soha nem is lesz az. Ezt akartam elmondani. De mi ad erőt reménykedésre, ha semmi sincs, amiben bízni lehet, ha minden pusztul körülöttünk? A remény szikrája mindig megmarad.

Másik könyve, a *Keresztrefeszítés feltámadás nélkül*, saját bevallása szerint még sötétebb, még megrendítőbb, de a reménysugár, amelyet maga az élet melegít át, ebbe is belevilágít.

Ezek után nem kétséges, hogy első könyvét, a *Meztelen lányt* is érdemes volna lefordítani, megismerni. Tárnya, hangneme egészen más. Egy fiatal lányról szól, aki Mitüléné legendás partjain beleszeret egy delfinbe. Athanasziadisz tehát, mielőtt harcba indult volna honfitársai utópista nihilizmusa ellen, megpróbált visszatérni az ógörög mítoszok világába.